

Новак Ражнатовић

ЦРНА ГОРА НА БЕРЛИНСКОМ КОНГРЕСУ

Из великог ослободилачког рата са Турском почетком 1878. године, Црна Гора је изашла са знатним територијалним проширењем. Али нова граница, заправо демаркациона линија са Турском, није још давала једно природно геополитичко рјешење које би се уопште могло прихватити као коначно. У рукама Турака остала је утврђена енклава Подгорица — Спуж — Жабљак, усјечена у саму кичму земље. Није било промишљања да Црногорци, у очекивању престанка непријатељстава на руско-турском фронту, једном брзом акцијом јануара 1878. заузму Подгорицу. На вријеме се знало да Аустро-Угарска и Енглеска неће признати диктат Русије Турској. Тако је намјера Русије да миром у Сан-Стефану Црну Гору увећа за готово четири пута унапријед била мртва. „Поштени посредник“ Бизмарк у ствари је дао подршку Бечу и Лондону, и Пећроград је морао пристати на ревизију Санстефанског уговора. Црна Гора се морала држати усамљене Русије, већ осуђена да то плати одређеном жртвом и посљедицама.

Подгорица у рукама Турака дошла је као поручена и Аустро-Угарској, као улог за поткусуривање приликом наредног територијалног обликовања Црне Горе. Беч је свим силама тежио да Црну Гору одбаца од морске обале, да је што више потисне из Херцеговине и од Лимске долине. Мотиви су били да се Црна Гора угуши у њеним планинама, односно тенденција Монархије према Албанији и уопште њена тежња за супрематијом на Јадрану.

Међутим, иза тековина Црне Горе у Приморју стојао је ауторитет Русије као велике силе. Када је Црна Гора у јесен 1877. била започела офанзиву у Херцеговини, Беч је оштро упозорио књаза Николу да тамо нема шта да тражи. На то је руски цар упутио књаза да офанзиву усмјери на приморје. Значи, за постигнуте успјехе Црне Горе на тој страни, имала је да гарантује Русија. Иако веома тешко, до конгреса су се ипак оцртали обриси једног неформалног компромиса Беча и Петрограда: Црна Гора ће под неким условима, још непрецизираним, задржати једну луку на Јадрану, и мораће да се знатније повуче из Херцеговине и од Лимске долине.

Са Турском Црна Гора је и даље остала директно сучељена. У великим кризама и сукобима на Истоку, феудална Османска империја могла је само да губи, а да се, стално поткрађивана, одржава у оној мјери у којој европске силе нијесу могле да се нагоде или нијесу имале јединственог интереса да је коначно подијеле. Овога пута Турска ће на Балкану задржати Македонију и Албанију. А пошто је Црна Гора могла нешто очекивати само на рачун Турске, у тој перспективи већ се рађао њихов нови сукоб око границе на страни Албаније.

Конгрес у Берлину почео је 13. јуна 1878. године. Представници европских сила Велике Британије, Француске, Њемачке, Италије, Аустро-Угарске, Русије и Турске састали су се да би одлучили о источном питању, судбини Османске царевине и балканских народа. Најприје су рјешавана питања о Бугарској, Босни и Херцеговини, Јерменији, Србији. Питању Црне Горе Конгрес ће приступити тек 1. јула.

Црна Гора је послала у Берлин као делегате предсједника Сената војводу Божа Петровића и шефа Канцеларије за спољне послове војводу Станка Радоњића. Међутим, црногорски делегати, као год ни србијански, нијесу пуштени на сједнице Конгреса. Молили су предсједника Конгреса Бизмарка да имају консултативно право гласа о питањима која се тичу њихових земаља, или бар да могу непосредно излагати своје жеље и предлоге. Али и те њихове скромне молбе су одбијене. Бизмарк их је само једном примио — стојећи — и одвратио им: „Што год вам буде Андраши дао и одобрио потврдићу и ја и цио Конгрес“

Црногорски делегати понијели су један меморандум који је саставио руски посланик на Цетињу Јонин, да би га предала Конгресу. Иако ће бити стављен *ad acta*, тај меморандум је свједочанство како су књаз Никола и његова влада видјели проблеме своје земље, шта су сматрали потребним условима да би она једном стала на своје ноге као држава. Колико ће у Берлину Аустро-Угарска прикратити жеље књаза Николе, биће одприлике мјера за мању снагу и спорији развој ове мале земље у наредним деценијама. За Монархију биће то један од оних добитака који ће у сплету даљег развоја, на одређени начин допринесити њеној кризи и на крају распаду.

Излажући историјат источне кризе, у меморандуму црногорске владе се констатује како је она била тако дубока да се палијативним покушајима великих сила није могло постићи ни краткотрајно смирење, а камоли трајније рјешење. „Херцеговина је била капља која је учинила да се чаша прелије. Она је привукла најприје Црну Гору и Србију у једну неједнаку и очајну борбу, зато што је живот ових књажевина био исувише уско везан са стањем ствари које постоји преко њихових гра-

ница“ Узалудни су били и напори Црне Горе, наоко подржани од великих сила, да на конференцији у Цариграду почетком 1877. закључи мир са Турском. Није било другог избора, већ да Црна Гора настави рат, од тада у савезу с Русијом.“ Како су се ратне операције Црне Горе губиле у обиму рата којим је управљала Русија, Црна Гора је овој сили препустила да за њу закључи мир“. Санстефански уговор, према томе, постаје полазна база права и захтјева Црне Горе према Турској. Али, схвата то црногорска влада, да би се проблеми Истока ријешили на једној солидној и неоспараваној основи, Европа и Русија сложиле су се да то ураде на једном конгресу.

Не може више бити ријечи о рјешењу на бази побољшања status quo-а. Полазно начело за нову формацију Црне Горе мора бити то да се она оспособи за живот, да се развија на властитим изворима. До сада је Црна Гора углавном била један војнички логор, „привремено биће... резултат и осуда стања на истоку“ (подвучено у оригиналу), узрокованог османским освајањима. Кад би таква остала, била би то једна политичка аномалија, неиздржљива сама себи и веома незгодна за сусједе. „Привремено стање“ мора уступити мјесто једном политички стабилном, рационално уобличеном државном организму, са перспективом која ће овој малој земљи омогућити самосталну егзистенцију и развој у пуном миру.

Увиђајући да се санстефанске одредбе морају из основе претрести, црногорска влада се ипак нада да захтјеви прије свега Аустро-Угарске, неће ићи тако далеко да би довели до уништења виталних интереса Црне Горе. Може се Црна Гора помирити са тим да буде и мања и сиромашнија, али никако преко оне границе која ће је осудити „на смрт глауу у тамници“.

На страни Херцеговине Црна Гора сматра неопходним да задржи један дио Гацког и Билећу, као и Пиву, Бањане и Никшић. Ти крајеви, каже се у меморандуму, немају неку особиту привредну вриједност, али због њихова положаја, због истородности тамошњег становништва са Црногорцима, народ тих крајева упућен је на заједничко живљење са Црном Гором. Црногорска влада ограничава се само на овај минимални захтјев на тој страни, јер увиђа да се морају респектовати аспирације Аустро-Угарске.

Проширење у долинама Таре и Лима оцјењује се као веома важан услов за привредни развој Црне Горе. Тамо су плодна земља и могућности за развој индустрије. Али се и овдје предвиђају оспоравања од стране Аустро-Угарске. Мирећи се с тим да не може равноправно расправљати са великима и моћнима, црногорска влада се ипак нада да њене претензије према сјеверу неће бити сувише поткраћене. Осим Колашина и Берана, Црна Гора сматра праведним да јој се припоји земљиште између Таре и доњег тока Лима са варошицама Фоча, Пријепоље, Пљевља и Бијело Поље, а на другој страни Плави и Гусиње. Ту су ве-

лике планине, али и оно главно што је Црној Гори потребно: зиратна земља. Без обухватања плодних долина на сјеверу, истиче се, Црна Гора биће осуђена на животарење од данас до сјутра.

Најважније за Црну Гору јесте питање проширења на исток и југ. Положај Подгорице апсолутно изискује стратегијску границу према Албанији. Подгорица има посебни значај као главни трговачки и привредни центар земље, пошто је на средокраћу од богатијег сјеверног и источног дијела до Скадарског језера и Јадранског мора као изласка Црне Горе у свијет. С тим у вези од насушне важности је да Конгрес Црној Гори потврди територију између Скадарског језера, ријеке Бојане и Јадранског мора. И овдје има доста плодне земље, али прије свега то је природни излаз на море, услов опстанка; иначе би Црна Гора остала затворена у својим планинама и била „коначно пригушена“. А борила се у вјери да ће постићи да једнога дана слободно одахне.¹

То су најбитнији захтјеви Црне Горе, у меморандуму њене владе, означени као минимални, које су црногорски представници, на начин како су то знали, достављали представницима сила у Берлину. Али како су књаз Никола и његова влада у основи знали шта могу очекивати од Конгреса, заправо од Аустро-Угарске, ослоњене на Њемачку, па и Енглеску, па сриједи је свакако она калкулација да се у постојећим околностима тражи што више — не би ли се нешто повећало од оног минимума који се стварно очекује. Дубоко сагледавање значаја и перспективе сјеверног и источног дијела земље, који кроз Подгорицу гравитира према мору, значило је једну још за дуго неостварљиву визију.

Турци су такође изложили Конгресу своје гледиште о будућим границама Црне Горе. У једној представи уочи рјешавања питања, Порта предлаже да се Црној Гори „уступе“ Бањани, Никшић, Пива и Дробњак. То управо значи да се Црној Гори уступи оно што она већ посједује! На истоку Турци препоручују да граница пође од Фундине на Рибницу, па овом ријеком и Морачом до Скадарског језера. На тај начин Подгорица би остала Турској. Приморје би се такође вратило Турској. Но, пошто су Црногорци освојили Бар и Улцињ, Турци су „добре воље“ да им напуштање тих мјеста компензирају на некој другој страни, циљајући ваљда на Подгорицу. Бесмислица је и то што Турци хоће да Црној Гори оставе Спич као излаз на море, пошто свакако знају да Монархија оставља Црној Гори само Бар, док Спич одлучно тражи за себе. Турци су се само правили невјештим, а нијесу могли ни помислити да ће се Конгрес уопште освртати на њихове „предлоге“ Прави мотиви били су у образлагању овог предлагања — у тврдњама Порте како у Бару живе

¹ Архив Црне Горе Цетиње, фонд Министарства иностраних дјела, ф. 1 концепт, недатирана документа, бр. 29.

искључиво Албанци, а у Колашину, Беранама и Подгорици углавном Муслимани.² Истичући вјерску и етничку структуру, иначе нетачно казану, Турци у ствари наговјештавају свој отпор предаји тих мјеста Црној Гори. У том смјеру Порта у Албанији већ увелико подстиче развој ствари. Баш у току рада Конгреса конзервативни беговат сјеверне Албаније организује се у Призренску лигу, с основним циљем да се Црној Гори и Србији оспори право на земљиште које она сматра албанским.

У црногорском питању камен спотицања између Русије и Аустро-Угарске било је Приморје. Руси су пошли на Конгрес најодлучније ријешени да Црној Гори очувају Бар, то једино мјесто гдје она може да изгради луку на Јадрану. У интересу тога накнадно су инструкирали своје заступнике у Берлину да попусте Монархији у питању сјеверне границе Црне Горе. За Бар нека се прихвате и одређене шире гаранције које тражи Аустро-Угарска, у крајњем случају и то да јој се преда Спич. У случају крајње упорности Беча, Руси ће се обратити Конгресу једним апелом да се спријечи обнова рата у вријеме када је Европа одлучна да постигне и учврсти мир.³

Иако је Андраши уочи Конгреса јасно увидио да Црној Гори мора оставити једну луку, у Берлину је покушао да се понаша непопустљиво. Скреноу је пажњу Шувалову да становништво Приморја не прихвата власт Црне Горе, да су у томе смислу отуда стигле у Беч разне жалбе и молбе. Андраши је нагласио трговачку важност Бара као „скадарског“ (!) пристаништа, као саобраћајног „пролаза за Албанију“ и у исти мах истакао незгоду коју припајање те луке и сусједне обале Црној Гори представља за Аустро-Угарску „са гледишта општих поморских интереса“.⁴ Знамо, пак, да је „мишљење“ становништва Приморја о „непристајању“ Црној Гори наручивано и манипулисано из Беча, преко аустријског конзуларног агента у Бару Нетовића и неколицине католичких свештеника. Шта ли значи тврдња да је Бар скадарско пристаниште! Протагониста аустроугарског империјализма проф Андраши има свој резон када истиче да је Бар „пролаз“ (од Далмације и Боке) за Албанију, дакле једна тачка на путу аспирација Монархије према тој земљи и уопште дио њених претензија на господарење Јадраном. Отуда и она „незгода“ коју Бар, будући у црногорским рукама, представља за Аустро-Угарску „са гледишта општих поморских интереса“.

Због чврстог става Русије и опште констелације на Конгресу, Андраши није баш ни очекивао да Црну Гору може сас-

² *Documents diplomatiques, Affaires d'Orient, Congrès de Berlin* (у даљем навођењу: DD CB) annexe 2, au protocole 8, Paris 1878, 147—149.

³ *Освобождение Болгарии от Турецкого ига*, т. III, бр. 68, 139. Инструкције са изванредног савјетовања код цара Александра II руским пуномоћницима за Конгрес у Берлину.

⁴ Гргур Јакшић, *Босна и Херцеговина на Берлинском конгресу*. Посебна издања САН, књ. СССXVIII, Београд 1955, 39.

вим одбацити од мора. Али је било јасно да ће тековине Црне Горе на Приморју бити тешко окрњене. Русија се већ помирила с тим да Црна Гора преда општину Спич Аустро-Угарској. Андраши је прихватио да Црна Гора задржи Бар, али са знатним ограничењем суверенитета, о чему ће даље бити ријечи. Спорно је заправо било питање територије од Бара до Бојане са градом Улцињем. Андраши је упорно инсистирао да се то земљиште врати Турској — до линије која би се повукла од Лисињ-врха окомито на морску обалу, на неколико километара југоисточно од Бара. Тако би Црна Гора имала свега десетак километара морске обале са веома узаном копненом залеђином. Шувалов се у Берлину дуго залагао да Црна Гора уз Бар задржи и Улцињ са територијом до Бојане.⁵

Ситуација на Конгресу је непрекидно била у знаку безобзирног притиска Лондона и Беча на Петроград. Антируску атмосферу веома је подгријало то што је у британској штампи одмах по отварању Конгреса откривен англо-руски споразум о питањима Истока од 30. маја т.г., у Енглеској су Дизраелију пребацивали сувишну попустљивост према Русији, тим прије што је конвенција са Турском о Кипру, којим је он наградио своју земљу, остала тајна за јавност. Разоткривање тог уговора с Русијом подстакло је Дизраелија да на Конгресу заузме крајње непомирљив став.⁶ Русија је морала стално да попушта. Природно, то је директно утицало на рјешавање црногорског питања. Из писма члана руске делегације грофа Нелидова грофу Игњатијеву јучито је да се непопустљивост Аустро-Угарске у питању граница Црне Горе, посебно према Херцеговини и према Санцаку, директно ослањала на непомирљив став Енглеске према Русији.⁷

Понешто су покушавали и црногорски делегати у Берлину. Међутим, судећи по свему, са њима се нијесу много консултовали ни сами руски пуномоћници. Како је, на примјер, руски заступник, некада велики а тада остарјели гроф Горчаков схватао проблеме Црне Горе, показао је то у једном разговору са црногорским представницима. Када су му, на име, поднијели телеграм књаза Николе да ће са Црногорцима погинути за Приморје, Горчаков је савјетовао да се клоне таквих изјава, да буду умјерени, па ако хоће да задрже Бар морају предати Спич Аустро-Угарској. Но, са тим су се Црногорци већ били помирили, што су потврдили и Горчакову. Повео се разговор и о сјеверној граници Црне Горе. Горчаков је рекао да ће Турска задржати цио Новопазарски Санцак, уз одређену војно-политичку ингеренцију Аустро-Угарске на тој територији. Војвода Божо се узнемирио, рекавши да се тамо налази плодно земљиште без кога Цр-

⁵ Исто, 39—40.

⁶ Хвостов, В. М., *История дипломатии*, том II, Москва 1963, 131.

⁷ После Сан-Стефано (записки гр. Н. П. Игњатјева с Примјечанијама А. А. Башмакова), *Исторический вѣстник* (Петроград) CXLIV (1916), бр. 5. (мај), писмо Нелидова Игњатјеву (9) 21. VI 1878, 331—332.

на Гора не може. Горчаков је грубо одвратио: „Па шта ће вама нове земље, ви Црногорци сте разбојници, и све муслимане ћете исећи и имања им разграбити“. Показујући даље како познаје географију ових крајева, Горчаков је савјетовао Црногорцима да Србији предаду Подгорицу!⁸ Као што се непријатељ Андраши тако великосилски односио према Црној Гори, тако је и пријатељ Горчаков презриво, а и незналачки, третирао животне проблеме свог малог савезника.

Иако нијесу много очекивали, књаз Никола и његова влада били су веома незадовољни оним што им је Андраши као крајње одобравао. У Херцеговини Аустријанци хоће да одузму Црној Гори све земљиште с оне стране линије Крстац — Корита, и на сјеверу све преко Таре. Према томе, биће потврђено ослобођење Никшића и граница ће обухватати само Бањане, Пиву, Шаранце и Језера, племена која су још прије посљедњег рата била фактички уједињена са Црном Гором. На Приморју траже се још веће материјалне жртве од Црне Горе, а што јој остане има се подвргнути полицијском и санитарном надзору Аустро-Угарске.⁹

Ствар Црне Горе и даље се вртјела у кругу. Књаз Никола је накнадно инструктирао своје делегате да покушају директни споразум с Андрашијем, с тим да се претходно договоре са Горчаковом. Но, Књаз је морао знати да је такав споразум са Црном Гором који би ишао преко Петрограда био просто немогућ за Беч. Ипак су војвода Божо и војвода Станко морали још једном покушати да Црна Гора задржи „бар линију Липник“ у Херцеговини, према Старој Србији да се узме колико се може, а да се, осим Подгорице, нарочито труде за Приморје, односно за границу на Бојани. Што се тиче полицијског и санитарног надзора Аустро-Угарске над Приморјем, ако се то не може одбити — нека се учини да то што мање крњи суверенитет Црне Горе и да буде ограничено на извјестан број година. Књаз даље поручује да је готов поћи у Беч да од цара Фрање моли „шире концесије“ за Црну Гору. Са своје стране, спреман је да учини „широке концесије“ Монархији; али само помиње повластице које би учинио аустријском Лојду у црногорским водама (Море и Језеро). Црногорски делегати имали су да наговијесте Андрашију, али пошто се претходно консултују са Горчаковом, и о „мом евентуалном путу у Беч да се не излажем узалудном послу“.¹⁰

Црногорски делегати у Берлину најприје су разговарали са пуковником Густавом фон Темелом, аустроугарским експер-

⁸ Дневник ведениј на мјесте Д. Т. Анучиним, Рускаја старина (Петроград), том 149, 55—56.

⁹ Архив Државног секретаријата за иностране послове, Београд, Политичко одељење, депеше в. Божа — књазу Николи, бр. 914 и 915 од (7) 19. VII 1878.

¹⁰ Исто, књ. Никола — в. Божу (8) 20. VI 1878, бр. 919.

том за границе Црне Горе, молећи за пријем код Андрашија. Аустроугарски министар одбио је да их прими „због велике заузетости“, и поручио им да не рачунају ни на какав даљи уступак. Војвода Божо и војвода Станко пошли су онда Горчакову, и поводом Андрашијева одговора (а за такав случај сходно „наредби Господара“) рекли му да се Црна Гора као вазда предаје Русији да она за њу учини „оно што може“ Тада им је Горчаков сасвим отворено рекао: „Русија не може више ништа учинити. Ствар је у рукама Аустрије. Нека се књаз обрати њој“. Затим је Горчаков јавио књазу Николи да би његов пут у Беч био политички неопортун и беспредметан. Књаз, заправо, свједочи војвода Симо Поповић, није ни мислио да иде у Беч, већ је само тако причао, како би могао да се у писму цару Фрањи — позове на ту своју, намјеру“.¹¹

Црногорско питање требало је да дође на дневни ред сједнице Конгреса 29. јуна. Међутим, расправа се одложила за три дана. Аустроугарској и Русији очигледно је тешко ишло да постигну ону крајњу нагодбу о Црној Гори. Запињало је око сјеверне границе и, особито, око границе у Приморју. Шувалов се и даље залагао да Црна Гора задржи Улцињ и земљиште до Бојане, а Андраши је једнако остајао при својој „последњој ријечи“. Напокон су Руси морали одустати од инсистирања да Црна Гора остане на обали Бојане.¹²

Телеграфско писмо цару Фрањи Јосифу књаз Никола је темпирао тако да стигне и до Андрашија уочи саме расправе о Црној Гори. Књаз прво истиче како је прије десет дана хтио да дође у посјету цару, али се понадао наводно да ће ствари у Берлину поћи добро за Црну Гору. Веома се разочарао кад је од својих „посланика“ у Берлину 29. VI извијештен о новим црногорским границама које је гроф Андраши означио као своју „последњу ријеч“ Црној Гори се ускрађује ослобођено земљиште у Херцеговини, гдје је највише труда уложила и крви пролила. Књазу је, пак, најтеже што изван тих граница остају Улцињ и Бојана — „артерија мога живота“ — што је Црну Гору такође много жртава стало. „Охрабрен многобројним доказима доброхоћења Вашег Величанства према мени, ја се предајем доброту и правдољубивости Вашег Величанства, с молбом и пун уздања да ће ми досудити праведну награду толиким жртвама нарочито у погледу Бојане, гдје сам приправан и на све нужне услове. Ја с народом мојим не бих никад престао у ваздашњој преданости увијек благодаран остати Вашем царском Величанству за тај нови доказ милости и доброхоћења“. Писмо је преко аустро-

¹¹ Архив Историјског института СР Црне Горе Титоград (даље: АИИТ), мемоари В. С. Поповића, 137—I, одјељак Мир и добитак Црне Горе.

¹² Гргур Јакшић, н.д., 54—55; DD CB, annexe au protocole n. 8. — Ријеч је о томе како су се Андраши и Шувалов сагласили и затражили од Конгреса да се питање граница Црне Горе одложи за неку наредну сједницу.

угарског заступника на Цетињу капетана Сауервалда достављено цару Фрањи Јосифу у Беч, а копија преко војводе Станка Радоњића грофу Андрашију у Берлин.¹³ Ово је било посљедње и све што је Цетиње могло покушати пред расправу о Црној Гори у Берлину.

Према Андрашијевој „посљедњој ријечи“, Црној Гори се одузимају Улцињ и територија до Бојане, а у накнаду за то додјелују Плав и Гусиње. Као накнаду за поткидање од сјевера и од запада Црна Гора добија такозвану енклаву Подгорица—Спуж—Жабљак. При томе се, очигледно, испушта из вида потреба да Црна Гора на истоку од Подгорице добије стратегијски повољну границу према Албанији.¹⁴ Мада је сасвим природно да се и Плав и Гусиње укључе у Црну Гору, гледано из геополитичког па и етничког аспекта било је више резона да јој припадну Беране. Интерес Монархије диктирао је, међутим, да се Беране одвоје од Црне Горе, како би она „енклава“ која раздваја Црну Гору и Србију, била што ширира, а тиме и што безбједнији прометни пут од Босне за Солун. Аустро-Угарска се трудила да са свих страна подруби Црну Гору као савезника и експонента Русије, а и као једну доста незгодну жижу државне самосталности међу Србима и Југословенима. Значајно јачајући свој положај на Балкану, Монархија је у ствари подстицала клице своје пропасти у сљедећој прилици рјешавања источног, односно југословенског и јадранског питања.

Цар Фрања Јосиф одговориће на писмо књаза Николе онда када у Берлину буде и формално све свршено управо онако како су то хтјели он и гроф Андраши. Цар је тако пост фестум обећао да ће се потрудити да се упозна са питањем које књазу задаје толику бригу; пошто књаз добро зна каквим је осјећањима према њему прожет, цар ће настојати да му буде од користи. Али цар Фрања је и сасвим конкретан: „Моји делегати код комисије за разграничење снабдјевени су инструкцијама у погледу извршења Берлинског уговора и биће и даље инструктирани у истоме духу“.¹⁵ Јасно, оно што је одлучено у Берлину комисија за разграничење ће стриктно спровести. Хипокризија цара Фрање Јосифа била је достојна бескрупулозне политике грофа Ан-

¹³ Архив Црне Горе Цетиње, Архива аустроугарског посланства, ф. 10, Сауервалд — Андрашију, (18) 30. VI 1878.

¹⁴ Државни музеј Цетиње, Приновљени рукописи, ф. 26, Јонин — Горчакову, концепт телеграма, датум неназначен. — Како у нашим изворима нема телеграма црногорских заступника с информацијом о Андрашијевој „посљедњој ријечи“, Јонин овдје износи шта је тамо стајало. Велика је неправда, сматра Јонин, што се Црној Гори неће присајединити Беране, тј. цијели Васојевићи који су се три године јуначки борили за уједињење са Црном Гором. Посебно се указује Горчакову на неопходност да Црна Гора има повољну стратегијску границу источно од Подгорице.

¹⁵ Државни музеј Цетиње, Архивско одјељење, цар Фрања Јосиф — књазу Николи, 8. VIII 1878. Делеша је дешифрована и преведена; достављена је преко Сауервалда књазу.

драшија према Црној Гори. Но, Црна Гора је морала плаћати за своје грчевито држање за Русију. Али друкчије се није могло; јер боље је и мања и сиромашнија Црна Гора а идентификована с властитим бићем, него ма колика а сателит или полуколонија Аустро-Угарске.

Расправа у Берлину о питањима Црне Горе почела је на сједници од 1. јула 1878. Одредбе Санстефанског уговора служиле су као неки технички водич у претресању тих питања. На почетку је предсједавајући кнез Бизмарк прочитао први члан Санстефанског уговора, којим су биле доста прецизно одређене границе Црне Горе. Онда је упитао опуномоћенике сила које су највише заинтересоване да ли су спремне да избјегну дискусију и да остане како је о Црној Гори ријешено у Сан Стефану. Први заступник Аустро-Угарске гроф Ђула Андраши одмах је затражио да се ствар Црне Горе повјери једној специјалној комисији. Онда је други аустроугарски пуномоћник гроф Хајмерле прочитао спремљени предлог: „Црна Гора ће добити извјесно територијално повећање, чија ће величина бити утврђена једним каснијим одређењем граница. Пошто се ово одређење неће моћи учинити у пленуму Конгреса, ставиће се у дужност једној комисији да поднесе Конгресу један нацрт ових граница“. Овој писменој изјави прикључена су да прилога који садрже предлоге Аустро-Угарске у погледу нацрта црногорских граница, као и резерве које се односе на луку Бар и њену обалу.¹⁶ О садржајима ових прилога биће говора на своме мјесту, у вези с претресом рада специјалне комисије.

Кад је тако све унапријед припремљено и ријешено, на извјесну недоумицу наводи то да ће повећање Црне Горе бити утврђено „каснијим одређењем граница“, а да ће овдје једна комисија израдити њихов нацрт. У овом нацрту, односно крајњој одлуци Конгреса о тим границама, треба да се изради, ваљда, тачна мјера територијалног повећања Црне Горе, а међународна комисија за разграничење имаће да то практично примијени, технички прецизира на терену. Изгледа да се оваквим непрецизним дефинисањем задатка Конгреса о црногорским границама некако хтјело оставити простора за оно што је већ започињало у сусједству Црне Горе: за отпор и опструкције спровођењу тих одлука који ће повести Porta и Албанска лига и на одређени начин подржавати их Аустро-Угарска.

Послије Хајмерлеа, други пуномоћеник Русије гроф Шувалов упознао је Конгрес с тим да су се руски заступници споразумјели са својим аустроугарским колегама о свим принципи-

¹⁶ DD CB, 171; Јово Вукић, *Црна Гора на Берлинском конгресу*, Записи, књ. II (1928), 282—283.

ма и тачкама разграничења Црне Горе; прецизирање те границе има да учини нарочита комисија. Након ове изјаве, предсједник Бизмарк констатовао је са задовољством да је постигнута сагласност између делегата најзаинтересованијих страна у питању територијалног повећања Црне Горе и о њеним будућим границама.

Занимљиво је потом било питање које је поставио њемачки представник гроф Хоенлое: да ли ће специјална комисија за границе Црне Горе свој коначни нацрт морати најприје да поднесе пленуму Конгреса на потврду и затим га поднијети редакционој комисији. Шеф редакционе комисије Француз гроф Сен Валие осјетио је, свакако, да ствар није само у форми, већ прије у томе да нешто од суштинске важности не би промакло грофу Андрашију. Зато је предложио да се резултат рада комисије прво упуту Конгресу на потврду, да би онда редакциона комисија обавила свој, у ствари лекторски посао. Предлог је одмах прихваћен.

Поводом констатација Хајмерлеа и Шувалова, односно њихова споразума о границама Црне Горе, први отомански заступник Фанариот Каратеодори паша изишао је гледиште своје владе. Упозоривши Конгрес да Порта придаје велику важност границама са Црном Гором, он је инсистирао да та граница не би захватала територију Албаније. У потврду ваљаности овог пирнципа наводио је разне етничке и стратегијске разлоге. Што се тиче морске обале, Каратеодори је Црној Гори оспоравао право да задржи Бар, тврдећи да је то албански град. Ту ће се, говорио је, Црна Гора одржавати само силом, а против воље тамошњег народа. (За Улцињ је иначе досуђено да се врати Турској). Турци наводно нијесу имали ништа против тога да се Спич остави Црној Гори као излазак на море. Шта је овим Каратеодори паша хтио да каже, кад је знао да Спич Црна Гора има да преда Аустро-Угарској, то није много интересантно. Павећи се невјешти на Конгресу, Турци су у ствари припремали своју игру на границама Црне Горе. И као да за то траже зелено свјетло када Каратеодори скреће пажњу Конгресу на сукобе између Албанаца и Црногораца, на „узнемирујуће вијести“ које је у томе смислу од своје владе наводно већ добио.¹⁷

Књаз Шувалов иронично је примијетио: не покушава ли Порта да се супротстави предлогу Русије и Аустро-Угарске о границама Црне Горе; али руски пуномоћник се нада да ће Каратеодори паша бити задовољан, јер се овим новим границама Турској враћа дио територије коју је она имала да уступи Црној Гори по уговору у Сан Стефану.

Предсједник кнез Бизмарк мирно је констатовао да Конгрес, мада цијени разлоге Каратеодори-паше, одлуке о Сан Стефану држи за важеће — осим у случају морификација усвоје-

¹⁷ Исто, 171—173.

них од великих силе овдје. Тиме је дискусија о првим трима алинејама првог члана Сан-стефанског уговора на сједници од 1. јула 1878. завршена.¹⁸

Турци су могли да износе гледиште и приговоре, али европске силе могле су да о томе не воде нимало рачуна. Карту Балкана кројиле су оне према властитим интересима, тачније речено: према међусобним нагодбама и компромисима. Не дајући право Турцима на потезе по географској карти, Бизмарк ипак рече да цијени њихове разлоге. Као да је тиме хтио рећи да се Конгресу нимало не тичу оне „узнемирујуће вијести из Албаније“, дакле оно што Турци тамо припремају за наступајући посао око разграничења са Црном Гором.

На сједници од 4. јула настављена је расправа; извршен је претрес рада специјалне комисије за границе Црне Горе. Барон Хајмерле упознао је Конгрес са споразумом утврђеним у тој комисији. Ријеч је о документу у основи истом, а само нешто боље прецизираном првобитном нацрту Аустро-Угарске као прилогу 1. протокола 10. претходне сједнице.¹⁹ Нови докуменат прочитао је на почетку сједнице барон Хајмерле. Тај докуменат ушао је у протокол 12, односно након незнатне лектуре редакције, биће то 28. члан Берлинског уговора о границама Црне Горе. Описане границе уцртане су у карту аустроугарског генералштаба, као такође званични докуменат Берлинског конгреса. Приказано у главним потезима, Црној Гори се одузимају окрузи Билећа и Гацко, тј. црногорска граница мора ићи око 6 километара источно од линије коју чини пут Билећа — Крита — Гацко. Црној Гори се присаједињују Колашин, затим Плав и Гусиње, а Турској остају Беране. Ништа преко Таре неће припасти Црној Гори. Наравно, Никшић остаје Црној Гори. Присаједињује се Подгорица са Спужем и Жабљаком. У Приморју остају Црној Гори град и лука Бар са обалом и територијом у залеђу од ушћа потока Жељезнице и врха Врсуте према Спичу и залива Кручи и врха Можуре према Улцињу. Улцињ са територијом до Бојане има се вратити Турској, а Спич са тврђавама Хај и Нехај има се предати Аустро-Угарској.²⁰

Према томе, за одступање од дијела Херцеговине, за повлачење из већег дијела Приморја и малу корекцију враћањем Диноша Турској, Црна Гора добија у накнаду Подгорицу са Спужем и Жабљаком, Колашин, Плав и Гусиње. На тај начин примијењен је принцип који је Русија истакла у Сан-Стефану: да Црна Гора добије територијално проширење сразмјерно њеним добицима у минулом рату. Ако је Русија тај добитак стварно хтјела да удвостручи, Аустро-Угарска је пресудила мање-више

¹⁸ Јово Вукић, н.д., 283.

¹⁹ DD CB, 175—176, прилог 1 протокола 10, опис граница Црне Горе за карту аустроугарског генералштаба.

²⁰ Исто, 189. Упоредити са: В. С. Поповић, Мемоари, исто.

по адекватној мјери, обликујући Црну Гору колико је највише могла по својој мјери.

Шувалов је на сједници дао примједбу како ће границе Црне Горе код Диноша усљед близине стратегијски угрожавати Подгорицу, па нека Динош остане Црној Гори, а у накнаду да се исправи граница у корист Турске у рејону Мокре код Плава. Примједба је у ствари одбијена; само је у протоколу 12 напоменуто да европска комисија за разграничење испита на терену оправданост предложење исправке и, ако постигне споразум, нека то учини; у противном — да линија уговора остане нетакнута.²¹

Ваља истаћи да је у комисији за границе Аустро-Угарску заступао њен делегат при главном штабу Црне Горе у прошлом рату поменути пуковник барон Темел, а Енглеску такође зналац Црне Горе — конзул у Скадру Вилијам Кирби Грин. Књаз је стога молио да руска влада пошаље у ту комисију свог заступника на Цетињу Александра Семјоновича Јонина. Међутим, Русија је упутила пуковника Богољубова. Темел и Грин старали су се да што више оштете Црну Гору.²²

На сједници од 4. јула донијето је коначно рјешење о ограничењу суверенитета Црне Горе над луком Бар и обалом што јој је остављено, као и о пловидби Бојаном. Ауктроугарски заступници издјејствовали су да питање те обале буде ријешено онако како неће штетити интересима Монархије. Одлуке Конгреса о црногорском приморју утврђене су и прецизиране у протоколу 12 и дословно тако у XXIX члану Берлинског уговора. Углавном, Црној Гори је признато да задржи Бар са нешто обале и територије у залеђу. Улцињ са обалом и територијом до Бојане Црна Гора има да врати Турској. Општина Спич биће прикључена Аустрији. Барска лука и све црногорске воде биће затворене за ратне бродове свих народа. Аустро-Угарска ће дати конзуларну заштиту поморској трговачкој застави Црне Горе. Аустро-Угарска ће вршити поморски и санитарни полицијски надзор над луком Бар и црногорском обалом помоћу малих стражарских бродова. Црна Гора мора примијенити аустријско поморско законодавство које је на снази у Далмацији. Она ће морати да се споразумије с Аустро-Угарском о праву ове да изгради један пут и жељезницу преко нове црногорске територије у Приморју. На тим путевима биће осигурана потпуна слобода промета. Црна Гора имаће потпуно слободу пловидбе Бојаном.

Текст прилога 2 протокола 10 са сједнице од 29. јуна и текст протокола 12 од 4. јула у ствари је исти текст, с тим што је у овом потоњем иза констатације о слободној пловидби Бојаном додато да се неће подизати утврђења дуж њених обала осим до удаљености до 6 километара од Скадра.²³ Значи, коначан

²¹ Исто, 191.

²² АИИТ, в. С. Поповић, исто.

²³ DD CB, протокол 12 од 4. VII 1878, 190; Упоређено са прилогом 2 протокола 10.

споразум руских и аустроугарских пуномоћеника о питању Бојане постигнут је тек првих дана јула. Стратегијски је то рјешење значило одређену предност за Турску, а с обзиром на то да Аустро-Угарска већ шири очи према Албанији, ту је посредно и за њу нека погодност. Но, кад су Турци могли опет постати господари земљишта са обје стране Бојане — „потпуно слободна пловидба“ том ријеком тешко да може имати икакво практично значење за Црну Гору.

У ограничење суверенитета Црне Горе над луком Бар и остатком обале овдје се не можемо шире упуштати. Наметнуте обавезе и ограничења заиста су тешки, али ће Црна Гора ипак имати доста простора за маневрисање приликом практичног спровођења тих одредаба. Био је велики губитак што су Црној Гори одузети Улцињ и плодно земљиште до Бојане. Исто тако, одузимањем Спича затворен јој је непосредни, природнији, прилаз Бару и мору уопште.

На прикључење Спича Аустро-Угарској, пошто је на њ пристала Русија, једино је Италија приговорила. Њен пуномоћник гроф Лонај упитао је какви су мотиви и ваљаност те допуне. Смјеста је одговорио Барон Хајмерле, износећи разлоге који су владу Аустро-Угарске побудили да окупира земљиште нешто веће од пола квадратне миље са око 1200 становника. „Посједовање Спича, који доминира Баром, може само да осигура и олакша циљ Аустро-Угарске, који се састоји у томе да бди како би барска лука и обала сачувале чисто трговачки карактер“, рекао је Хајмерле.²⁴ Спич у рукама Аустријанаца имаће, према томе, улогу револвера упереног на Бар, да би овдје све било према њиховој жељи и интересу. Али италијанска љубомора има и други, шири аспект. Мимо значења самог Бара и Спича, гледало се ко ће наслиједити Турке у Албанији, ко ће бити господар Јадрана. Ако сада Аустро-Угарска није могла сасвим спојити свој посјед Далмације и Боке с обалом Албаније, посједовање Спича нешто ће је тамо приближити. И одредба о праву Монархије да изгради пут и жељезницу преко Спича и „нове црногорске територије“ очито је саставни дио њених планова према Албанији. Италија је, међутим, у Берлину могла само да се љути.

Опширан приговор на цјелокупно рјешење питања црногорско-турских граница дао је Портин пуномоћник Мехмед Али паша. Укратко, он тражи за Турску Колашин, Подгорицу, Плав и Гусиње, а Бар и Спич да остану Црној Гори. Турска се „неће противити“ да се Црној Гори да накнада у Херцеговини, гдје је становништво исте народности као Црногорци. То значи, дати Црној Гори оно што јој је одузела Аустро-Угарска (Спич) и маркар колики комад од онога што ова сила одузима од Турске (Херцеговина), а лишити је оних територија (Подгорица, Колашин, Плав и Гусиње) које су јој у постојећој констелацији једино мо-

²⁴ Исто, 191; Јово Вукић, н.д., 287.

гле бити додијељене! Шта је заправо у основи тих бесмислица доста лијепо се разабера из образложења које даје сами Мехмед Алија. Пошто му је „на срцу“ трајни и чврсти мир, он захтијева границу Турске и Црне Горе која ће стриктно раздвајати народности и религије. По овом концепту, никаква територија гдје у неком броју живе Албанци и муслимани не треба да припадне држави хришћанских Црногораца. Био је то отворени израз и гласан одјек великоалбанског става конзервативно-беговске Призренске лиге, која је баш тих дана била у формирању. Порта је Лигу већ снажно подстицала као експонента својих намјера у погледу нових граница са Црном Гором. Излишно је и помињати да је Мехмед Алија уопште помишљао да би Конгрес узео у обзир његове „предлоге“ о границама Црне Горе. На крају свог излагања он је додао како његова делегација очекује нове инструкције поводом одлуке Конгреса о границама са Црном Гором. Бизмарк је, међутим, Турке упутио да своје примједбе могу доставити редакционој комисији, подвлачећи да је висока Скупштина већ постигла споразум о црногорским границама.²⁵

Друге, мање битне али ипак важне, одлуке о Црној Гори Конгрес је донио на сједници од 1. јула. Послије расправе о границама, на ред је дошла прва алинеја 2. члана Санстефанског уговора, која је гласила: „Висока Порта дефинитивно признаје независност књажевине Црне Горе“. Заступник Енглеске лорд Солзбери примијетио је да његова влада није никад признавала ту независност и затражио да се ријеч »definitivement« избаци. Развила се дискусија. Њемачка је у принципу (en principe) признавала независност Црне Горе. Аустро-Угарска била је већ раније формално признала Црну Гору. На питање кнеза Бизмарка, француски делегат је одговорио да је влада Републике прећутно признавала независност књажевине. Књаз Шувалов је изјавио да Русија није никада ни „престајала да је признаје“, пошто црногорски књажеви нијесу потврђивани од султана нити су Турцима плаћали данак. Италијани изјавише да они такође признају Црну Гору, предлажући да се односни текст не мијења, с тим што би се у протоколу навела појединачна респективна мишљења. Међутим, Бизмарк је затражио да остане исти текст о дефинитивном признавању независности Црне Горе без одвојених мишљења, што је прихваћено и тако питање ликвидирано.

Аустроугарски опуномоћеник барон Хајмерле предложио је затим да се у одлуке о Црној Гори унесе одредба о слободи вјероисповијести. Предлог је усвојен и ова одредба гласи: „Сви становници Црне Горе уживаће потпуну слободу вјероисповијести и никаква сметња неће бити учињена било хијерархијској организацији разних цркава, било њиховим односима са својим

²⁵ Исто, 191—192.

духовним старјешинама“ Мотиви овог уметка посве су политичке природе. Када је Аустро-Угарска све од свршетка рата до почетка Конгреса преко својих агената и католичких попова водила безобзирну кампању са циљем да цијело Приморје одузме од Црне Горе, било је то све прије него брига о слободи вјероисповијести. Беч хоће да има неку „правну“ основу за будуће у суштини политичке акције преко католичке цркве у Приморју, која и иначе мора имати слободу комуницирања „са својим духовним старјешинама“ Увредљивој клаузули за једну земљу није се у Берлину нико супротставио.

Иза тога је Каратеодори паша прочитао предлог да се Црној Гори припише један дио „отоманског јавног дуга сразмјерно приходу територије која јој буде дефинитивно додијељена“ Шувалов није добро разумио, па је турски пуномоћник потврдио да предлог циља само на земљиште које ће се присајединити Црној Гори. Послије тога клаузула је прихваћена.

Онда је Лорд Солзбери прочитао предлог сљедеће допунске одредбе: „Сви становници територије присаједињене Црној Гори сачуваће своја имања, а они који би одредили свој боравак изван књажевине, моћи ће у њој да сачувају своје посједе дајући их под закуп или под управљање других. Једној турско-црногорској комисији ставиће се у дужност да уреди у року од три године све послове односно начина продавања, коришћења и уживања државних добара и вакуфа за рачун Високе Порте“

Књаз Шувалов је затражио да се предлог Солзберија одбаци, пошто му је изгледало да у питању муслиманских имања у напуштеним крајевима није аналогно учињено са осталим кнежевинама на Балкану. Предсједник Бизмарк је подржао у начелу примједбу Шувалова, констатујући да Конгрес сличне случајеве мора подједнако третирати. Солзбери се сагласио, с тим да се ствар преда редакционој комисији, а с налогом да ова поступи у складу са одговарајућим рјешењима код других.²⁶ Нађена је, међутим, аналогна клаузула у чл. 11 Санстефанског уговора о Бугарској.²⁷ Солзберијев предлог, нешто проширен и прецизиран, добио је мјесто у Берлинском уговору као његов 30. члан.

Кад би се одредбе 30. члана Берлинског уговора којим муслимански исељеници — мухацири — задржавају право власништва на напуштеним имањима морао стварно спровести, то би доста и за дуго теретило Црну Гору. Наравно, аграрни проблем у Црној Гори веома мало ће се рјешавати по тој одредби. На разне начине Црногорци ће успјети да мухацирска имања нај-

²⁵ Исто, 173—174.

²⁷ *Le Traité de Berlin, annoté et commenté par Benoit Brousswik*, Paris 1878, 130.

већим дијелом експропришу.²⁸ Што се за мухацире заложила баш Енглеска може се глобално приписати антируској политици Биконсфилдове владе. При свему, Конгрес којим је руководио кнез Бизмарк био је прожет духом и вођен начелом једног конзервативног легитимизма. У томе аспекту резултати антифеудалне, ослободилачке борбе Црногораца у Берлину су били верификовани у смјеру конзервативних интенција и начела.

Дискусија о другој алинеји 2. члана Санстефанског уговора тичала се питања односа Црне Горе и Турске. За дефинитивно регулисање овог питања било је предвиђено право мијешања Русије и Аустро-Угарске. Међутим, Андраши је примјетио да ова алинеја као ни све остале у овом члану, нема више *raison d'être*, пошто је Црној Гори призната независност. Стога Аустро-Угарска, додаје Андраши, није вољна да се прими арбитраже коју јој даје четврта алинеја Санстефанског уговора. „У општем је интересу“, говорио је Андраши, „да државе признате независним постану господари своје судбине и да се науче живјети од властите егзистенције“. Сви заступници сила прихватили су тај предлог.²⁹ Али како да један тако грубо освједочени непријатељ независности Црне Горе одједном постане „шампион“ те независности? С обзиром да је учинио све да та земља са свих страна буде поткрађена, ова Андрашијева мотивација је више него саркастична (. . . да се Црна Гора „научи живјети од своје властите егзистенције“!). Андрашијев став ипак је веома провидан: када Црна Гора неће и не може бити сателит Аустро-Угарске, нека би се јасно читовало колико ће она бити зависна од Русије; а прије свега нека Русија бар нема правне основе за какво унилатерално арбитражање у стварима које се тичу односа Црне Горе и других држава.

Каратеодори паша је инсистирао на одржању друге алинеје другог члана Санстефанског уговора. Њоме се одређује да се Црногорци који бораве у Турској морају прилагодити законима и локалним властима турским. Одржање ове одредбе Каратеодори је сматрао корисним за поданике Црне Горе који су настањени у Царевини или су на пропутовању. Заступници великих сила нашли су да је Портин предлог основан и образложен, и упутили су га редакционој комисији.³⁰ Можемо примјетити само то да овом одредбом Црногорци који живе у Отоманском царству или су ту на пролазу нијесу равноправно третирани са осталим страним држављанима у Турској. Томе ће правни коријени свакако бити уредбе о капитулацијама између француских краљева и турских султана у XVI вијеку.³¹ Али прије свега, у прак-

²⁸ В. Жарко Булајић, *Аграрни односи у Црној Гори (1878—1912)*, Титоград 1959.

²⁹ DD CB, 174; Јово Вукић, н.д., 286.

³⁰ Исто.

³¹ Benoit Brousswik, н.д., 131.

тичном смислу то је сада међународна потврда, озаконење једног устаљеног, уобичајеног, иако никада до краја регулисаног положаја Црногораца који су током XIX вијека у већем броју били на печалби у Цариграду и другим мјестима Отоманске царевине. Видјесмо да се ни Руси нијесу противили озаконењу неке врсте капитулација за Црногорце у Турској. Међутим, било је такође уобичајено да се Црногорци тамо обраћају руском амбасадору и конзулима за помоћ, заштиту и уопште разним поводима.³² Потреба обраћања Русима заправо би прије отпала кад би Црногорци имали већи имунитет, као што су га у Турској уживали поданици других држава.

За крај излагања о одлукама Берлинског конгреса о Црној Гори остало је питање о евакуацији отоманских и црногорских трупа са територија које по овом уговору двије државе једна другој морају уступити. Санстефанским уговором било је утврђено да Црногорци евакуишу отоманску територију за 10 дана. Но, какав ли је то имало значај када су само Турци имали да евакуишу територије и предају их Црногорцима! Заступници Француске били су за одржање рока од десет дана. Шувалов се успротивио, тражећи да се евакуација црногорских трупа услови евакуацијом отоманских трупа са територије коју оне морају уступити Црној Гори. Мехмед Алија је примијетио да црногорска војска, пошто нема тешке опреме и других сметњи, „може лако евакуисати турску територију у назначеном року“. Италијан гроф Лонај предложио је формулацију: „у најкраћем могућем року“. Гроф Андраши је предложио „двадесет дана, или раније ако је могуће“. Овим је дискусија закључена и ствар је упућена редакционој комисији.³³ Коначно је питање формулисано у члану 33. Берлинског уговора. Црногорска војска дужна је да „најкасније“ у року од двадесет дана од дана измјене ратификација овог уговора евакуише територију коју има уступити Турској. Турска војска мора у истом року напустити територију која се по овом уговору има уступити Црној Гори. Турцима се даје још 15 дана рока да евакуишу утврђења, извуку провијант и опрему и да саставе инвентар предмета које не могу у томе року пренијети.³⁴ Међутим, ни говора није било о каквим **гарантијама** да се размјена тих територија стриктно по овом уговору и изврши.

*

Конгрес је завршио рад 13. јула 1878. године. Међу европским силама постигнут је компромис који ће у Европи, и поред

³² О правном положају Црногораца у Турској в.: Ђоко Пејовић, *Исељавање Црногораца у XIX вијеку*, Титоград 1962, и Илија Радосавић, *Међународни положај Црне Горе у XIX вијеку*, Београд 1960.

³³ DD CB, 174; J. Вукић, исто, 285—286.

³⁴ Исто, Текст цијелог Берлинског уговора; о Црној Гори чланови XXVII—XXXIII, 284—287.

неколика локална рата и тежих међународних криза у XX вијеку, потрајати скоро три и по деценије. Наде Црне Горе гајене пуним ангажовањем у херцеговачком устанку и потом у рату са Турском морале су се свести на скромнија очекивања. Оно што је од резултата ослободилачке борбе Црне Горе морала респектовати Аустро-Угарска — била је крајња граница попуштања Русије. И поред неправедних потискивања и наметнутих ограничења, Црна Гора је стекла минималне услове за самосталну државну егзистенцију и развој.

Но, и такав успјех помрачен је чињеницом да се источна криза, колико се бар тиче Црне Горе, већ преобратила у један нови сукоб. У најкраћем, пред отпором Албанске лиге, свом снагом подржаване и помагане од Турске, Црна Гора се најприје морала ограничити на то да што прије добије Подгорицу. Затим је услиједио тешки и дуготрајни заплет око предаје Плава и Гусиња. Црна Гора се ослањала само на Русију. Аустро-Угарска је налазила интерес да се ова мала земља и даље сукобљава са Турском, и уједно да се Црногорци и Албанци први пут директно заваде. Излаз је нађен тек пошто се нова британска либеларна влада Гледстона одлучно заложила да се преостала питања из Берлинског уговора ријеше у складу са његовим одлукама. Турска је задржала Плав и Гусиње, а у накнаду за то вратила је Црној Гори Улцињ са територијом до Бојане крајем 1880. године.

Novak Ražnatović

MONTÉNÈGRO OU KONGRÈS DE BERLIN

Résumé

Au Congrès de Berlin c'était l'Autriche qui rangeait les nouvelles frontières du Monténégro. La Russie, malgré qu'elle était l'alliée et protectrice du Monténégro, fut obligé de faire les concessions, comme d'ailleurs dans toutes les questions d'importance sur l'Orient, jusqu'à la fin. De toute façon le Monténégro a reçu presque tout ce qu'il avait pris dans la guerre. Il était surtout endommagé, au Littoral: là on lui ne resta que Bar et très peu de côte avec une souveraineté limitée. Spič fut occupé par l'Autriche et, quant à Ulcinj et la rive de Bojana, on a dû la remettre à la Turquie. Pour la partie quittée de l'Erzégovine le Monténégro a reçu l'enclave de Podgorica avec Spuž et Žabljak sur le Lak de Scutari. L'Austro-Hongrie a reculé le Monténégro de l'Erzégovine et de Sandžak de Novi Pazar — cela veut dire des territoires peuplés par les Serbes

— et le renvoyait vers l'Orient, y attendant la provocation directe des différends entre le Monténégrins et Albanais.

A l'occasion de réalisation du Contrat de Berlin pour les frontières entre le Monténégro et la Turquie, c'est à dire l'Albanie, il fut provoqué un grand conflit avec la Ligue albanaise. Il fut réglé de telle manière que le Monténégro s'était désisté de Plav et Gusinje et leur fut rendu Ulcinj avec la territoire jusqu'à la Boïana ver la fin de 1880.